

„...*hogy az olvasó gondolkodásra ébresztessék...*”

MARGÓCSY ISTVÁN: HAJÓVONTÁK TALÁLKOZÁSA

A kortárs magyar irodalom recepcióját is figyelemmel kísérő olvasó az elmúlt években gyakorta találkozhatott Margócsy István (főként a 2000, a Holmi és az Élet és Irodalom hasábjain megjelent) kritikáival. S mindannyiszor megállapíthatta magában, hogy nemcsak azért érdemesek a figyelmére, mert szakszerűségükkel, közérthetőségükkel, határozott értékítéleteikkel kitűnnek a kritikai termésből, hanem azért is, mert szerzőjük irodalomtörténész, aki az irodalom történetiségét, a mai irodalom (és kritika) hagyományba gyökerezettségét vallja (ahogy már az előző, a „*Nagyon komoly játékok*” című 1996-os kötete előszavában is megfogalmazta).

A *Hajóvonták találkozása* című új kötetének *Előbeszède* – Kölcsey Ferenc különböző, a kritika szerepét, funkcióit illető elmés és találó megállapításaiból összeállított szemelvénygyűjtemény – is ezt igyekszik hangsúlyozni. Nyilvánvaló az irodalomtörténeti tapasztalatokon edződött észjárás akkor is, amikor a mai költészet állapotáról irodalomtörténeti víziót rögzít, de tetten érhető abban is, hogy a kötet négy fejezete (*Történet, Vers, Próza, Diskurzus*), sőt, egyes írások elé is további 18. és 19. századi szerzőktől származó idézeteket helyez, s még inkább abban, ahogy a különböző szerzőkről és művekről szólva rendre irodalomtörténeti analógiákkal, párhuzamokkal él (Kovács András Ferencet többek között Csokonaival, Kazinczyval, Pálóczi Horváth Ádámval, Petri Györgyöt például Vörösmarty Mihállyal, Kertész Imrét Ottlik Gézával, Parti Nagy Lajost Déry Tiborral állítja párba), s gyakorta műfaj-, illetve esztétika-történeti háttérbe ágyazva elemzi és értékeli a kortárs alkotásokat (lásd például a Kornis Mihály *Kádár*-drámájáról, a Kovács István *A gyermekkor tündöklete* vagy a Márton László *Árnyas f utcán* című művéről írottakat).

Bizonyára irodalomtörténeti stúdiumai és kutatási tapasztalatai is hozzásegítették ahhoz, hogy számára természetes legyen az: ma sem „egy értékrend él és uralkodik (no de mikor is élt és uralkodott egy értékrend)”, miként természetes az irodalomról szóló beszéd sokfélesége is.

Hozzászólásában az 1996-os kritikavítához (*Tilalmi beszéd*) értetlenkedik is amiatt, „miért félnek annyira egyes irodalmárok a másik beszédmódjától, miért gondolják azt, hogy az irodalomról csak úgy lehet beszélni, ahogy ők teszik, vagy miért tételezik fel, hogy van olyan beszédmód, mellyel nem lehet vagy szabad az irodalomhoz közelíteni”. Közben szükségszerűen körvonalazza saját kritikafelfogását és kritikus beszédmódeszményét. Hangsúlyozza, hogy „semmilyen kritika nem lehet meg anélkül, hogy legalábbis impliciten ne tartalmazzon valamilyen tudományos-fogalmi előfeltevés-rendszert”, de túlzó az a szemlélet, amely a kritikában is csak a tudományos értekezés stilisztikáját véli érvényesnek, s egyfajta tudományos megközelítés mércéjén méri a nem tudományos jellegű írásokat.

Kritikán azt az intézményesült beszédjátékot érti, „mely a szinkron irodalmi élet új termékeit és jelenségeit, újdonságait akarja egy értékhierarchia mentén, elsősorban az értékelés gesztusával, elrendezni és interpretálni”. A kritika feladata nem az, „hogyan megmondja, melyik mű a jó, s melyik a rossz (ezt úgyis az olvasó dönti el majd), legfeljebb az, hogy azt mondja meg, melyik művet, milyen szempontok alapján talál fontosnak s mások számára is ajánlható-

nak, hogy arról beszéljen, értékválasztásait hogyan s milyen érveléssel tudja igazolni, hogy bemutassa, milyen irodalmi hierarchiát tud egyáltalán és aktuálisan elképzelni (s minek alapján!), hogy elmagyarázza, milyen tágabb (történeti, poétikai és aktuális) kontextusba tudja elhelyezni az adott mű megoldásait és jelentéseit, hogy szemléltesse, milyen olvasási stratégiával véli leginkább megközelíthetőnek az épp érintett művet stb. A kritika hitele és értéke nem attól függ, hogy elhiszem-e neki látatlanban az állított értékítéleteket, hogy interpretációját egészében, részleteiben vagy módszertanában elfogadom-e, hanem attól: rá tud-e venni arra, hogy javaslatai alapján újragondoljam a művet és saját olvasatomat (kiterjesztve: értelmezésemet, értékelésemet, hierarchizálásomat stb.) az éppen kifejtett értékállítás, a most felvázolt kontextus, a most bemutatott interpretációs stratégia és módszertan fényében." Margócsy gondolkodásában hangsúlyos szerep illeti meg tehát az olvasót, mind az irodalom, mind a kritika olvasóját. Az értelmezői, befogadói élményt középpontba állító újabb keletű hermeneutikai és recepcióesztétikai elméletek felismerései számára bizonyára ebben a tekintetben is egybecsengetnek régebbi korok tapasztalataival. Már az Előbeszédben is idézi a Montesquieu-t idéző Kőlcseyt: „nem mondani el mindent; s a mit mondunk is, csak azért mondani el, hogy az olvasó gondolkodásra ébresztessék...” A Margócsy-féle kritika ilyen értelemben a hagyományos közvetítő (a figyelemfelhívást, az értelmezést, a megértést, a saját élmény tudatosítását szolgáló) szerepeket is felvállalja az író és az olvasó között.

A Szabad Európa Rádió egykori kritikus (ama par excellence kritikus), Albert Pál (Sipos Gyula) *Alkalmak* című kötetéről írott megállapításaival Margócsyt magát is jellemezhetnének: „Műleírásai sokszor példaként is állíthatók lennének: egyrészt őrzik még ama régi, ismertető, figyelemfelhívó kritika jegyeit is, mely elsősorban kedvet akar csinálni az olvasáshoz, s mely mára (legalábbis itthon) jóformán teljesen kiment a divatból, másrészt mindazt tudják, amit a posztmodern kritika elméleti előírásai megkövetelnek.” S bár az ő szövegeinek nem annyira áradó a szubjektivitásuk és nem annyira színes és fordultatos az esszéizálásuk (ami szerintem, kritikáról lévén szó, inkább erény, mint hátrány), mint Albert Pálé, írásai közérthetőek és élményszerűek, miközben fogalmi-módszertani pontossága bármiféle tudományos kritériumnak megfelel. Margócsy szövegeinek legnagyobb erénye a vizsgált művek irodalmiságának, poétikájának, szövegszerűségének, nyelvi, szerkezeti jellemzőinek érzékeny elemzése, pontos leírása és az ennek során felvetődő eszmei és esztétikai problémák következetes végiggondolása. Ugyanakkor rá is jellemző az, amit ismét csak Albert (Sipos) kapcsán ír: „minden mondatában már interpretátorként is fellép, s már leírásával magával kommentálja az adott művet; s kommentárjaiban az értékítéletnek is igen széles skáláját alkalmazza.”

Albert Pál, a nyugati emigráció Párizsban élő literátora számára természetes volt a hetvenes-nyolcvanas években, hogy nyíltan és bátran hangoztassa kritikusi magánvéleményét, hogy a „javalló leírás”, elismerő elemzés mellett a bíráló, akár kárhóztató ítéletmondás terén is jeleskedhetett. Idehaza a közismert okok miatt ez az út kevésbé volt járható a rendszerváltoztatás előtt, de azóta is részben hasonló, részben más akadályokba ütközik. Ezért is külön kiemelendő, rendkívüli érdeme Margócsy Istvánnak, hogy alkalmanként sikerül magát függetlenítenie a kritikus szigorú korlátozó tényezőktől. Rádásul általában olyan népszerű szerzők műveiről ír mindenféle szempontból alátámasztott, szakszerűen előadott, de szokatlanul kemény bírálatokat, akiknek művészetét, írói érdemeit egyébként nyilván maga is nagyra becsüli. Konrád György *Kőóra* című regénye számtalan gyengéjének, hibájának feltárása után például kimondja az egyébként sokak számára már régóta nyilvánvaló, de le még nem nagyon írt tényt, hogy Konrád *A látogató* utáni regényei elmaradnak esszéírói teljesítménye mögött: „Konrád, úgy látszik, megmaradt és megmarad esszéírónak”; „regényében még halvány visszfényt sem produkálja esszéista irányának és erélyének”. Závada Pál *Milota* című regényéről kimutatja, hogy nem éri el elődje színvonalát, „érdekességét és teljességigényét, s tulajdonképpen csalódást okoz”; „*A Jadviga párnája*, úgy látszik, egységesebb mű volt, koncepciója talán

kevesbé túlterhelt, szimbolikája viszont mélyebb és egyértelműbb". Kornis Mihály *Kádár*-drámájáról éppolyan kíméletlenül bebizonyítja, mennyire elhibázott írói vállalkozás („politikai giccs”), mint Parti Nagy Lajos *Hősöm tere* című regényéről (didaktikusság, műfaji tisztázatlanság, nyelvi egyenetlenség, kidolgozatlanság stb.) vagy Bartis Attila *Nyugalom* című regényéről. Ítéletei ugyanakkor – miként szerinte Siposéi – „árnyalt méltányosságukkal” tűnnek ki. Vagyis az összességében, végeredményében kudarcnak vélt művekben is igyekszik felmutatni a részértékeket, de az egyértelmű lelkesedéssel fogadott művek (például Rakovszky Zsuzsa: *A kigyó árnyéka*, Kukorelly Endre: *TündérVölgy*, Forgács Zsuzsa: *Talált nő*) apró hibáit is megemlíti.

Az árnyalt méltányosságra való, szimpatikus törekvése csak a Fehér Ferenc hatvanas évekbeli kritikáiból összeállított *Magatartások* című kötetről szóló írásban vezet már-már komikus eredményre, amikor előbb megállapítja, hogy „a kötet, történeti érdekességén túlmenően, követendő tanulságot jelenleg aligha tud szolgáltatni”, majd szinte nagyítóval keresi a kritikus azon vonásait, amelyek ma is értékként emelendők ki, mindazt, ami „örvendetes”, ami „dicséretes”. Például hogy másokkal szemben „igen magas színvonalon tette magáévá a marxizmus (és ezen belül is különösen a reneszánszát élő Lukács György) tanait”, s hogy az irodalomról gondolkodván, „mindvégig tartja magát elméleti előfeltevéseihez és normáihoz” (vagyis az ő és Lukács György „igaz” marxizmusához és realizmusához, végső instanciaként esetleg Leninhez, „művészietlennek és károsnak ítélve” minden ettől eltérő nézetet és művet), hogy „határozott értékítéleteit habozás és köntörfalazás nélkül ki meri jelenteni” (azaz a történelmi igazság letéteményeseként „mindvégig apodiktikusan és ellentmondást nem tűrően fogalmaz”, „a maga forradalmi utópiájának nevében osztályozva a szerzőket”), hogy mindig nyíltan vállalja is, milyen cél érdekében írja kritikáit (ez általában politikai). Illesszük bár vissza a korabeli szellemi, kritikai életbe ezeket az „erényeket”, én akkor sem látom annyira dicséreteseknek.

Parti Nagy Lajos írói kudarca láttán egy általánosabb érvényű kérdés megfogalmazásáig is eljut Margócsy: vajon „miért kívánja nálunk rendre egy elsőrangú költő és novellista önmagát regényíróként is akkreditáltatni, s miért »nem elégszik« meg az eddigi műfajokkal?”. A választ abban véli megtalálni, „mintha a költők valahogy mégis igaznak fogadták volna el ama, Szilágyi Ákos által terjesztett Puskin-idézetet, mely vagy húsz éve járta be s át a magyar költészet berkeit: »a költészet kicsikét butácska«, s ennek szellemében, a férfikor nyarában, kiteljesedett irodalmiságuk öntörvényű birtokában »meg akarnák haladni« a költői szintet”. Furcsa, hogy az irodalomtörténész ennél a kortársi jelenségnél megelégszik ezzel az egyszerű magyarázattal, pedig beszélhetne arról is, hogyan (s miért) vette át a líra hagyományosan vezető szerepét a magyar irodalmi köztudatban a hetvenes–nyolcvanas évektől a próza, vagy arról, hogy milyen (s miért ilyen) alacsony szintre süllyedtek napjainkra még a jobb verseskötetek eladott példányszámai is, hogy mi a szerepe ebben a líra kultusztalanításának (hogy egy kedvelt kifejezésével éljek), s hogy az elmúlt évek legnagyobb irodalmi sikerei (miért) mind regények voltak stb. Nem beszél, talán azért sem, mert az ő fő törekvése a költészet mai sanyarú állapotát panaszló sirámokkal szemben épp annak állítása és bizonyítása, hogy a líra ma „kivételesen szerencsés helyzetben van” – ahogy a kötetnyitó *Irodalomtörténeti vízió a költészet állapotáról* című tanulmányában fogalmaz. Az irodalomtörténész Margócsy 19. század eleji példák sorával szemlélteti szellemesen, hogy eleink bizony már akkor is hasonlóképpen rossznak látták a költészet helyzetét („bezzeg régen”), tehát igazából egy körülbelül kétszáz éve tartó általános válságról és annak aktuális megfogalmazásairól van szó. Másrészt meggyőzően érvel amellett is, hogy irodalomszociológiai szempontból napjainkban a költészetnek „hihetetlenül széles és folyamatos jelenlétével és, hangozzék bár frivolán, *működésével* tudunk találkozni”. Lásd az általában költészetcentrikus „tengersok” folyóiratot, a kizárólag poézist megjelentető kiadványokat, az évi négyszázhatvan körüli verseskötethalmazt, a számtalan kritikát, tanulmányt, soha nem látott mennyiségű monografikus feldolgozást! Az irodalomtörténész azt is állítja,

hogy „alig találhatunk a magyar irodalom történetében oly korszakot, melyben a különböző költőgenerációk oly jelentős és nagyszabású alkotói éltek és írtak volna egymás mellett, mint a mai korszakban” – a 20. század első évtizedeire vagy akár a hatvanas–hetvenes éveire gondolva ezen határozott állítással szemben azért kételyeink támadhatnak, de ha el is fogadjuk, mi okozza mégis a költészet panaszát? Margócsy szerint az, hogy miközben a költészet radikálisan leszámolt azzal az elvárással, amely a költőben a képviselői elv nevében működő társadalmi szószólót is látta, „azzal a funkcionális beidegződéssel, mely a költőben azért a másként látásnak értelmében és következtében a kiválasztottság emelkedettségét tisztelte és tisztelni hagyta, nem szakított”.

Érdekes, hogy a prózai kötetekhez képest mennyivel kevésbé kritikusan viszonyul a tárgyalt verseskötetekhez. Ennek okai között lehet az is, hogy mindegyiket alkalomnak tekintti azon tétele bizonyításához, mely szerint a „mai költők legjava, mind tehetségüket, mind teljesítményüket tekintve, bátran hozzámérhető a magyar költészettörténet magas mércéjéhez, s nincs olyan generáció a ma élők közt, mely ne tudná felmutatni első osztályú képviselőjét vagy képviselőit” – ahogy az *Irodalomtörténeti vizió a költészet állapotáról* című kötetnyitó tanulmányában fogalmaz. Egy másik lehetséges magyarázat, hogy Eörsi kivéve ugyanakkor csak azoknak a szerzőknek (Ferencz Győző, Háty János, Kovács András Ferenc, Nádasdy Ádám, Orbán János Dénes, Petri György, Rakovszky Zsuzsa, Szilágyi Ákos, Tandori Dezső, Térey János, Tóth Krisztina) a kötetéről, költészetéről szól, akik a saját értékrendjéhez közel állnak, akik annak a paradigmaváltásnak a végrehajtói, illetve továbbvivői közé tartoznak, amely a hatvanas–hetvenes évek fordulójától (az említett tanulmányban körvonalazottak szerint) nemcsak a költői szerep társadalmi vonatkozásait értelmezte át, hanem a költői megszólalás alapesztusait is módosította, a lírai énnel együtt a nyelvet és a kulturális hagyományt is fikcionalizálta.

A magyar irodalomtörténet szakításokon alapuló paradigmaváltás-sorozatának afféle konstrukciója, amelyet az említett tanulmány vázol (építve az előző kötet két hasonló jellegű, az uralkodó líratörténeti tendenciák körvonalazására törekvő írására: *Líra és kultusz; „névszón ige” – Vázlat az újabb magyar költészet két nagy poétikai tendenciájáról*), számos kérdőjellel illethető. Az ezredvég két nagy lírakonferenciájának előadásai közül (megjelentek az *Alföld* 2000. 2. és a *Bárka* 2000. 5. és 6. számában) többől is kiolvasható eme koncepció sebezhetősége, de különösen azon állítás tarthatatlansága, amelyet a *Szerepek és változatok* című, itt a kötetben nem, csak a *Bárka* 2000. 6. számában olvasható előadásában fogalmaz meg Margócsy: „...azok a költők, akik ma, igen erős és széles befogadói konszenzus alapján, a legjobbaknak számítanak, bármelyik generációból is, mind e paradigmaváltás létrehozói, alkotói, aktorai, szereplői vagy termékei...” Természetesen vannak a kötetben is vitatható állítások, olyanok, amelyekkel a kritikus olvasó nem feltétlenül tud egyetérteni, például hogy Kovács István ön-életrajzi regénye „velejeig posztmodern”, hogy „derekas és örvendetes újdonsága a posztmodern magyar prózának”, vagy hogy Eörsi István „publicisztikai tevékenységének magasra értékelése a magyar értelmiség körében általánosnak mondható”, de legalább ezek által is gondolkodásra ébresztetik az olvasó.

S végül a lírával szemben kevésbé árnyalt kritikusi afirmáció oka lehet az is, hogy többnyire nem is a versesköteteket magukat vagy a bennük lévő verseket elemzi-értékeli, hanem a költői világok természetét, sajátosságait jellemzi (s abba helyezi bele az új művet). Ezt viszont rendkívüli érzékenységgel, szemléletességgel és pontossággal teszi, általában hiteles és megbízható költői portrékat körvonalazva.

Ezért is sajnálható, hogy e kötetben éppúgy, mint az előzőben (némi leegyszerűsítéssel és összevonással mondván) jórészt csak a posztmodern kánon divatos, már elismert alkotóirol és műveiről, azaz az elmúlt évek irodalmának csak egy viszonylag szűk szeletéről szól. Így baráti túlzásnak tekinthető csupán Keresztury Tibornak a kötet Írók Boltja-beli bemutatásán el-

hangzott megállapítása: „...az elemzett kötetek tükrében voltaképp egy korszak-monográfiát kapunk. Ezekből a kritikákból jól kitapinthatóan kirajzolódik ugyanis az elmúlt időszak, a történeti közelmúlt irodalmának képe...” (*www.litera.hu/celkereszt/kritika*). Egy ilyen kritikakötettel szemben ma már efféle elvárásaink véleményem szerint nem is lehetnek, s meggyőződésem, hogy Margócsy István sem ennek hitében, reményében állította össze a magáét. Ahhoz, hogy az olvasó az elmúlt időszak irodalmáról megközelítőleg teljes és valós képet kaphasson, bizony más köteteket is el kellene olvasnia. Például a többek között Nádas Péterről, Grendel Lajosról, Zalán Tiborról, Szepesi Attiláról is író Alexa Károlyét (*A szerecsen komornyik*, 1999; *Ugyanazon gyuradékból*, 2000), az Ágh Istvánról, Bertók Lászlóról, Nagy Gáspárról, Oravecz Imréről, Csiki Lászlóról is író Márkus Béláét (*Nem dolgunk feledni*, 2000), az Utassy Józsefről, Kiss Benedekről, Aczél Gézáról, Baka Istvánról, Gion Nándorról is író Gróh Gáspárét (*Egymásért vagyunk*, 2000), a Gál Sándorról, Csoóri Sándorról, Buda Ferencről, Szilágyi Istvánról is író Görömbei Andrásét (*Létértelmezések*, 1999; *Irodalom és nemzeti önismeret*, 2003), a Király Lászlóról, Fekete Vincéről, Czakó Gáborról, Haklik Norbertről is író Papp Endréét (*Megállni a megértésnél?*, 2001), a Jász Attiláról, Varró Dánielről, Lackfi Jánosról, Csehy Zoltánról is író Prágai Tamásét (*A teraszon vidám társaság*, 2001), a Kányádi Sándorról, Sütő Andrásról, Tamás Menyhértről, Fehér Béláról is író Cs. Nagy Ibolyáét (*Kérdez az idő*, 2002), a Tözsér Árpádról, Hizsnyai Zoltánról, Kulcsár Ferencről is író Németh Zoltánét (*Olvasáserotika*, 2002), a Marsall Lászlóról, Szőcs Gézáról, Orbán Ottóról, Krasznahorkai Lászlóról is író Keresztury Tiborét (*Kételemek kora*, 2002), a Ferdinandy Györgyről, Kontra Ferencről, Tóth Erzsébetről, Nagy Gáborról is író Pécsi Györgyiét (*Olvasáspróbák 2.*, 2003), a Bodor Ádámról, Esterházy Péterről, Darvasi Lászlóról is író Bányai Jánosét (*Egyre kevesebb talán*, 2003), a Lator Lászlóról, Gergely Ágnesről, Karafiáth Orsolyáról is író Bedecs Lászlóét (*A példának oka*, 2003), a Csorba Győzőről, Tornai Józsefről, Juhász Ferencről, Tolnai Ottóról is író Vasy Gézáét (*Költői világok*, 2003), a Mészöly Miklósról, Temesi Ferencről, Balázs Attiláról, Pályi Andrásról is író Dérczy Péterét (*Vonzások és választások*, 2004), hogy csak néhány ismertebb kritikusnak az elmúlt években megjelent kötetét és azoknak az elismert alkotóknak a nevét említsem meg, korántsem a teljeség igényével, akikről Margócsy nem írt.

A kötet alcíme szerint a benne összegyűjtött írások a „mai magyar irodalomról” szólnak. Ehhez képest meglepő, hogy miközben látható, ki mindenkiről nem szólnak (részben érthetően), az utolsó fejezetbe (*Diskurzus*) olyan írások is belekerültek (például a Dávidházi Péter, Fehér Ferenc kötetéről írottak), amelyek felvételét esetleg a szerzőnek a kritikátörténet iránti érdeklődése indokolhatja, s nem a mai irodalomra vonatkozathatóságuk, a Várszegi Asztrik–Lengyel László beszélgetőkönyvéről írott ismertetést pedig még ez sem.

Végül azért is sajnálható, hogy szakszerű elemzéseinek árnyalt méltányossága nem terjed ki szélesebb körre, mert ez bizonyára a pályájuk kezdetén álló alkotóknak is hasznukra válnék, illetve a más alkotásmódok jegyében születő művek elfogulatlan értelmezéséhez és értékeléséhez is hozzájárulhatna. Ugyanis már Kölcseytől tudhatjuk: „... Írók és olvasók örökös viszonyban vagynak egymással; íróival együtt halad az olvasó közönség, együtt állapodik meg, együtt marad hátra. A kritika következtetései mind a kettőre nézve jöltevők, mert ha egyfelül az író studiumra kényszerítetik, másfelül az olvasó szemei megnyílnak, s kezd látni s ítélni...” (*Magvető*, 2003)